

Səbinə MƏMMƏDOVA

AMK-nın müəllimi

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

E-mail: sebinemammedova177@gmail.com

ELNARƏ DADAŞOVANIN “SAYALI” BALETİNİN MÜXTƏLİF REDAKSİYALARININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Xülasə: Məqalədə Qara Qarayev məktəbinin layiqli davamçılarından biri olan E.Dadaşovanın “Sayalı” baleti təhlil olunur.

Açar sözləri: Elnarə Dadaşova, “Sayalı” baleti, bəstəkar

Müasir Azərbaycan bəstəkar nəslinin layiqli nümayəndələrindən biri olan Elnarə Dadaşova yaradıcılığa XX əsrin 70-ci illərindən başlamış, musiqinin bir çox janrlarına müraciət edərək, yazdığı maraqlı əsərlərlə musiqi ictimaiyyətinin rəğbətini qazanmışdır. E.Dadaşova Qara Qarayev məktəbinin özünəməxsus yazı tərzilə fərqlənən tələbələrindən biridir. Onun musiqi üslubunda Avropa və Azərbaycan musiqisinin sintezi açıq görünməkdədir. Bəstəkarın yaradıcılığı çoxşaxəlidir. Elnarə Dadaşovanın yaradıcılığında instrumental və vokal əsərlərlə yanaşı, səhnə əsərləri də diqqəti cəlb edir. Müəllimi dahi Qara Qarayevin balet janrında əldə etdiyi nailiyyətlər Elnarə xanımı da bu janrdə əsərlər yazmağa ruhlandırmışdır.

Azərbaycan balet sənəti tarixində XX əsrin 60-70-ci illərində yaranmış baletlər xüsusi bir mərhələ təşkil edir. E.Dadaşovanın “Sayalı” baleti də həmin dövrdə yaranmış və Azərbaycan balet teatrında aparıcı yer tutan birləşmiş baletlərin ənənələrini davam etdirir. Məlumdur ki, həmin 1960-1970-ci illərdə “minimum vaxtda maksimum informasiya” şüarı altında balet sənətində müəyyən yeniliklər edilmişdir.

Çoxpərdəli baleti birpərdəli səhnə miniatürünə çevirmək cəhdi dövrün janr qarşısında qoyulan tələblərindən irəli gəlirdi. XX əsrin əvvəllərində balet janrının reformatoru və kiçik formalı baletlərin yaradıcısı kimi tanınan xoreoqraf və baletmeyster Mixail Fokinin estetik prinsiplərindən irəli gələn bu tendensiyalar əsrin ortalarında Azərbaycan bəstəkarları üçün də bir proqram əhəmiyyəti kəsb etməyə başladı. E.Dadaşova “Sayalı” baletində həm Azərbaycan (Ə.Bədəlbəyli, Q.Qarayev, A.Məlikov), həm də rus balet klassiklərinin (P.Çaykovski, S.Prokofyev, İ.Stravinski) ən yaxşı ənənələrini davam etdirir.

“Sayalı” baleti Azərbaycan balet sənəti tarixində yeni mövzu və obrazların dramaturji həlli baxımından orijinal bir kompozisiya olduğuna görə maraqlıdır. Balet üzərində bəstəkar 1976-cı ildən işləməyə başlamışdır. 1977-ci ildə “Sayalı” baletinin musiqisi əsasında “Süita” tərtib etmişdir. (Baletin birinci redaksiyasından 1982-ci ildə I hissəsi, 1983-cü ildə isə II hissəsi diskə yazılmışdır). Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Elnarə Dadaşova Azərbaycanın musiqi tarixində balet sənətinə ilk töhfə verən qadın bəstəkarımızdır.

Əsər bəstəkarın anası tibb elmləri doktoru, professor kardioloq Sayalı Tağıyevanın adını daşıyır və Elnarə xanım tərəfindən valideynlərinin əziz xatirəsinə həsr olunmuşdur. Müəllimi dahi Qara Qarayevin müsbət rəyini alan və M.F.Axundov adına Opera və Balet Teatrında səhnəyə qoyulmağa tövsiyə edilən “Sayalı” baletinin müəyyən səbəblər üzündən o zamanlar səhnə həyatı baş tutmamışdır. Uzun zaman balet bəstəkarın arxivində saxlanılaraq öz səhnə həyatını gözləyirdi. Nəhayət, 35 ildən sonra – 2012-ci il dekabr ayının 15-də Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının IX Qurultayı çərçivəsində, həm də bəstəkarın 60 illik yubileyi ilə bağlı baletin səhnəyə qoyulması mümkün olur. Tamaşanın musiqi rəhbəri və dirijoru xalq artisti, professor Cavanşir Cəfərov, Quruluşçu baletmeyster və librettonun müəllifi Pulumb Agilliu (alban baletmeystri), tamaşanın quruluşçu rəssamı isə əməkdar mədəniyyət işçisi Yusif Babayev olmuşdur. Baletin ilk solistləri: Sayalı – xalq artisti Kamilla Hüseynova, Rəhim – Makar Ferşandt, Kərim – əməkdar artist Samir Səmədov olmuşdur.

Balet 13 musiqi nömrəsindən ibarətdir: №1 – İntroduksiya, №2 – “Bahar bayramı”, №3 – “Cazibə rəqsi”, №4 – “Gənclərin və qızların səməni rəqsi”, №5 – “Rəqiblər rəqsi”, №6 – “Adajio”, №7 – “Pa-de-de”, №8 – “Yarışma”, №9 – “İnciklik”, №10 – “Kərimin monoloqu”, №11 – “Adajio”, №12 – “Yallı”, №13 – “Apofeoz”. Bu səhnə əsərinin süjet xəttinin fabulası gənclik, məhəbbət, rəqabət və dostluqdur. Bütün sadalanan hadisələr isə baharın, yazın gəlişi ərəfəsində, Novruz bayramına hazırlıq fonunda cərəyan etməsi ilə seçilir.

E.Dadaşova balet üzərində işləyərkən onu bir neçə dəfə redaktə etmiş, libretto-sunu təkmilləşdirməyə çalışmışdır. Belə ki, əvvəlcə o, Kamal Aslanovun Azərbaycan xalq nağılı “Səmərqənd padşahının qızı” əsasında tərtib etdiyi libretto üzrə bəstələyir. Bununla da 2 hissə 17 nömrədən ibarət, balet artistlərinin həyatından bəhs edən iki hissəli “xoreoqrafik hekayə” yaranır. Lakin daha sonra, Opera və Balet Teatrının təklifi ilə bəstəkar yenidən balet üzərində işini davam etdirərək onun yeni redaksiyasını tərtib edir. Bu dəfə o, Pulumb Agilliu-nun librettosu əsasında birpərdəli balet musiqisini teatr səhnəsi üçün hazırlayır. Heç şübhəsiz, ki müxtəlif librettoçuların qələmindən çıxan baletnin redaksiyaları bir-birindən fərqlənir. Bu fərq süjet xəttində, dramaturji

inkişaf prinsipində, musiqi nömrələrinin ardıcılığında və strukturunda özünü aydın şəkildə göstərir.

Baletin birinci redaksiyasından fərqli olaraq ikinci redaksiyası yığcam, lakonik, aydın və konkret süjet xəttinə malikdir. Onu daha bariz ifadə edən cəhət baletin struktur quruluşudur. Buna uyğun olaraq baletin redaksiyalarının musiqi dramaturji həllində də fərq nəzərə çarpır. II redaksiyada məzmunun yığcamlaşdırılması, bəzi epizodların ixtisar edilməsi süjet xəttində də müəyyən dəyişikliklərin aparılmasını şərtləndirir. II redaksiyanın yığcamlığı və lakonikliyi obrazlar sahəsində də müəyyən ixtisarlardan aparılmasına təkan vermişdir. Bunu hər iki redaksiyanın iştirakçılarının təkcə sayında da görə bilərik:

I redaksiyada	II redaksiyada
Sayalı	Sayalı
Rəhim	Rəhim
Keçəl-Kosa	Keçəl (müəyyən səbəblərdən 2012-2013-cü illərin premyeralarında səhnəyə gətirilməmişdi)
Komendant	-
Div	-
Kəndlilər	-
Tələbələr – rəqqaslar	Tələbələr - rəqqaslar
-	Kərim

Personajların sayında aydın görünür ki, II redaksiyanın süjetində əsaslı dəyişikliklər edilmişdir. Burada I redaksiyada mərkəzi yer tutan “Səmərqənd padşahının qızı” nağılının motivləri tamamilə çıxarılmış və nağıl personajlardan azad edilmişdir. Bütün bunların əvəzində II redaksiyada Kərim obrazı Rəhimin rəqibi kimi önə çəkilmişdir ki, məhz bunun nəticəsində baletin dramaturji inkişafında fəal hərəkət, münafişəli başlanğıc duyulur. Belə ki, bahar mərasimi şənliyi fonunda Kərim və Rəhim arasındakı toqquşma dramaturji inkişaf xəttinin mərkəzi nöqtəsi, düynünün bağlanması kimi qəbul olunur.

I redaksiyadan fərqli olaraq, II redaksiyada Rəhim obrazında da dəyişiklik edilmişdir. O, birinci redaksiyadan fərqli olaraq tənbel və xəyallarla yaşayan gənc kimi deyil, əksinə, daha fəal, öz sənətinə, rəqsə bağlı olan, sevdiyi qız uğrunda yarışan təşəbbüslü rəqqas tələbə kimi təqdim olunur. O, Sayalının sevgisini qazanmaq üçün hansısa fantastik nağıl aləminə səyahət etmir, bunun üçün o, rəqibi Kərimlə yarışmada öz şücaətini göstərir və qələbə çalır.

Müqayisə aparan zaman baletin I redaksiyasında hadisələrin sevdiyimiz nağıl əsasında cərəyan etməsini görürük. Burada Rəhimin sehrli aləmə düşməsi və rəmzi əşyaların mənasının açılması baletdə maraqlı doğurur, onun bir sıra maneələri dəf edib

Sayalının ürəyinə yol tapması isə tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır. Burada bir incəliyi də önə çəkmək yerinə düşər. Baletin süjeti haqqında Elnarə Dadaşova 1976-cı ildə Qara Qarayevlə ətraflı danışarkən, müəllimi ona məhz nağıl simvollarının süjet xəttində olmasını bəyənmiş və bu yöndə xeyir-duasını da vermişdir. Lakin nağılla bağlı süjet xətti müasir balet süjetini bəlkə də bir qədər ağırlaşdırırsa bilərdi. Nəticədə, məhz nağıllarımızda olduğu kimi Rəhimin tədrisən cəsarətli, qoçaq gəncə çevrilməsi süjetdən silinir. Belə ki, o, librettonun məzmununa görə tənbel, laqeyd, bacarıqsız bir tələbədən, sınaqlardan keçərək cəsur, mübariz bir gəncə çevrilməsi baş vermir. Müasir səhnədə vaxtilə az qala ənənəyə çevrilmiş nağıl süjet xətlərinin yenidən canlandırılması müəyyən mənada həm də yorucu ola bilərdi. Ona görə də II redaksiyada bu obrazın dəyişdirilməsinə ehtiyac yarandı. Həqiqətən də baletin səhnəyə qoyulmuş bu variantında əsas dəyişiklik məhz Rəhim obrazının üzərinə düşür. Bu versiyada onun dramaturji həlli real və məntiqli görünür. O, artıq I redaksiyada olduğu kimi, hansısa mifoloji personajla (divlə) deyil, real rəqibi olan Kərimlə yarışmasında öz bacarığını nümayiş etdirir. Bu baxımdan Rəhim baletdə daha dinamik, fəal və inkişafli xarakterə malikdir.

Sayalı obrazı isə baletdə müəyyən dərəcədə rəmzidir. Belə ki, özündə baharı, zərifliyi, məhəbbəti simvolizə edir. Sayalını Bahar qızı obrazı ilə də eyniləşdirmək mümkündür. Onun əllərindəki səməni, qızlarla birgə mərasim rəqsində mərkəzi yer tutması, seçim etmə ixtiyarına malik olması Sayalının yüksək mövqe tutduğunu təsdiqləyir.

Baletin əsas ideya məğzini baharın gəlişi ilə təbiətin oyanması və buna müvafiq əbədi sevgi, məhəbbət hissəsinin də baş qaldırmasını açıqlamaq təşkil edir. Zənnimizcə, məhz baletin II redaksiyasında bu ideya daha dəqiq və konkret şəkildə öz dolğun ifadəsini tapıb. Beləliklə, baletin hər iki redaksiyasının librettosunun müqayisəsi belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, əsas konsepsiya ikinci redaksiyada konkret, dəqiq ifadəsini tapır. Burada süjet xəttində, kompozisiya quruluşunda edilən dəyişikliklər baletin musiqi materialının yerdəyişməsində də özünü göstərir. İkinci redaksiyada bir sıra səhnələrin, nağıl-xəyal epizodların çıxarılması əsas ideyanın daha ifadəli olmasına imkan verir. Süjetin yığcamlaşdırılması Sayalı və Rəhim xəttini önə çəkir, hadisələrin gedişini dinamik və kəskin şəkili edir. Bu da əsas ideyanın dolğun ifadəsini təmin edir.

Baletin musiqi dilinin təhlili onun musiqi dramaturji inkişafında müəyyən mərhələlərin yaranmasını göstərməyə əsas verir. Belə ki, musiqili dramaturji inkişafda Giriş funksiyasını I və II epizodlar yerinə yetirir. Bu epizodlarda baletin əsas xətlərindən biri – bahar mərasiminin təcəssümü mühüm yer tutur. Bunun ardınca gələn – III, IV, V, VI və VII epizodlar dramaturji inkişafda düynün bağlanması – əks tərəflər arasında (Rəhim və Kərim) əsas münaqişənin başlanğıcı kimi çıxış edir. Bu mərhələdə III – “Cazibə rəqsi” və VII – “Pa-de-de” epizodları eyni musiqi materialı ilə təmsil olunaraq onu çərçivəyə alır. Bu yerdə ilk olaraq, Sayalıya Rəhimi seçmək imkanı verilir. Bununla da rəqiblər arasında münaqişənin əsası qoyulur.

Baletin dramaturji inkişafında mərkəzi nöqtəni sonrakı mərhələ – VII, IX, X və XI epizodlar təşkil edir. Bu mərhələdə rəqiblərin yarışması münaqişəni dərinləşdirir və məhz qızların müdaxiləsi ilə tərəflər arasındakı qarşıdurma xeyli zəifləyir. Kərimin məyusluğu və çaşqınlığı onun vəziyyətlə razılaşması ilə nəticələnir. Baletin məhəbbət xəttinin kulminasiyasını Rəhim və Sayalının Adajiosu nümayiş etdirir. Bu Adajio dra-

maturji inkişafda düynün açılmasını da təmin edir. Nəhayət, sonda final epizodlar – XII, XIII xalq şənliyi və saf məhəbbət ideyasının təcəssümü kimi çıxış edir. Bu iki xətt finalda birləşərək baletin əsas ideya məzmununu yekunlaşdırır.

Baletin musiqi dramaturgiyasından danışdıqda isə qeyd etməliyik ki, burada kəskin münaqişə, sərt dramatik toqquşma yoxdur deyə münaqişəsiz dramaturgiya tipinə aid edilə bilər. Əsərin dramaturji inkişafı məhəbbət düynünün açılmasına əsaslanır. Yəni, sevgi münaqişəsi, demək olar ki, klassik məhəbbət üçbucağı üzrə qurulmuşdur: Rəhim – Sayalı – Kərim. Baletin dramaturji inkişafında sanki dahi səhnə ustası İ.Stravinskinin məşhur “Petruşka” baletinin təsiri duyulur. Buradakı uyğunluq xalq şənliyi, yaz mərasimi fonunda sevgi əhvalatının nəql olunmasındadır. Hər iki əsərdə qəhrəman sevdiyi qızın (Sayalının – “Petruşka” baletində Balerinanın) məhəbbətini qazanmaq uğrunda mübarizə aparır. Lakin “Petruşka” baletindən fərqli olaraq “Sayalı” baletində personajlar kuklalar deyil, real gənclərdir. Baletdə dramaturji inkişafın nəticəsi dramatik və yaxud da faciəvi deyil.

Baletin musiqisi çox rəngarəngdir. Burada həm geniş nəfəsli melodiylar, həm də dərin məzmunlu melodik “guşələr”, zəngin faktura və temp dəyişkənliyi bir-birini əvəz edən təzadlı epizodların maraqlı palitrasını əks etdirir. Baletin musiqi nömrələri bir-birindən xarakterinə görə fərqlənir. Burada həm lirik hissələri ifadə edən Sayalı və Rəhimin ansambl səhnələri (Adajiolar, Pa-de-de), həm Kərimin qısqanclığını göstərən “Monoloqu”, həm də gənclərin yarışını əks etdirən “Rəqiblərin rəqsi” və digər nömrələr vardır. Final bölümündə isə xalq bayram şənliyinin gözəl mənzərəsini canlandıran “Yallı” səhnəsi və “Apofeoz” baletdə xüsusi rəngarənglik gətirir.

Elnarə Dadaşova əsl milli bəstəkar kimi baletdə öz fərdi musiqi dilini o dərəcədə təbii ifadə edir ki, tamaşaçı və dinləyicidə bəstəkarın folklor musiqi elementlərindən incə tərzdə istifadə etməsi təəssüratı yaranır. Çünki bəstəkar baletin partiturasında musiqi toxumasını incə və zövqlü tərzdə verir. Müasir musiqi dili intonasiyalarda, metro-ritmdə, harmoniya, faktura və digər vasitələrdə ifadəsini tapır.

Baletdə iti templi rəqslərin enerjisi, onların ritmik fiqurunun ostinatlığı və paylara parçalanması, sinkopaların dramatikləşdirici rolu və digər incəliklər bəstəkarın daxili musiqi duyumunun son dərəcə milli olmasını qabardır. Lakin etiraf edək ki, Elnarə xanım tərəfindən folklorlardan heç bir sitat istifadə olunmayıb. Buna baxmayaraq sanki həqiqətən də orijinal xalq musiqisi ilə əlaqənin olması təəssüratı dinləyicini tərk etmir. Tamaşaçıya elə gəlir ki, folklor nümunələrinin mövcudluğu qabarıq tərzdə səsləndirilir. Bu, Elnarə xanımın əksər əsərlərində duyulan Azərbaycan folkloru ilə üzvi yaxınlıqdan irəli gəlir. Baletin fərdi melodik dilində də bu xüsusiyyət aydın eşidilir.

“Sayalı” baleti metroritmikası ilə də diqqəti cəlb edir. Ritm-intonasiyanın özünəməxsusluğu öz qanunauyğunluqları ilə diqqətə layiqdir. Bəstəkar kütləvi səhnələrdə janr başlanğıcının vurğulanması üçün müxtəlif üç bölgülü ritmik variantlardan və ostinatodan fəal istifadə edir. Məsələn, “Yallı” rəqsində bütün səhnə boyu ostinat ritmin saxlanması yüksək işıqlı, şən əhval-ruhiyyənin göstərilməsinə, milli ruhun açığlanmasına xidmət edir. Ümumiyyətlə, baletin partiturasında oxşar ritmik formulların variantlı təkrarlanması və temp dəyişkənliyi formanın inkişafına da təsir edən faktor kimi çıxış edir. Baletin orkestrləşdirilməsində enerjili, ehtiraslı səslənmənin şəffaf, zərif instrumental səslənmə ilə əvəzlənməsi epizodlar boyunca ardıcıl həllini tapır.

Bəstəkar baletin partiturası üzərində təkmilləşdirmə işlərini davam etdirərək onun III redaksiyasını da hazırlamışdır. Əgər bizim müqayisə etdiyimiz I və II redaksiyalar arasında əsas fərq süjetlə bağlıdırsa, II və III redaksiyalar arasında olan fərq orkestr işləməsi ilə bağlıdır. Belə ki, III redaksiyada baletin süjet xətti, məzmunu II redaksiyada olduğu kimi saxlanılmışdır. Lakin bəzi nömrələrin orkestrləşdirməsində müəyyən dəyişikliklər edilmiş, əsasən kamera tərkibli nömrələr tam orkestr işləməsi ilə əvəzlənmiş, müəyyən epizodlarda zərb qrupunun tərkibi genişlənmişdir. 2018-ci ilin yanvar ayının 16-da Elnarə xanımın yaradıcılıq gecəsində bəstəkarın seçmə əsərləri ilə yanaşı ilk dəfə Sayalı balətinin III redaksiyasından 3 musiqi nömrəsi səsləndirilmişdir (Cazibə rəqsi, Rəqiblərin rəqsi, “Gənclərin və qızların səməni rəqsi”).

Sonda isə qeyd etmək istərdik ki, yüksək professional səviyyəsində yazılmış “Sayalı” baleti özündə Azərbaycan və müasir klassik balet janrının ən qabaqcıl xüsusiyyətlərini cəmləşdirmişdir. Bu yubiley ilində isə baletin yenidən səhnə həyatının bərpa edilməsi həm müəllif Elnarə Dadaşovaya, həm də biz baletsevərlərə qiymətli hədiyyə olardı.

ƏDƏBİYYAT:

1. Əliyeva F. Musiqi ilə çağlayan ürək // Azərbaycan qadını, № 11-12, 1992, s.1.
2. Əlizadə F., Axundova N. Qadınlar musiqidə // “Musiqi dünyası” jurnalı, № 1, 1999, s. 154-155.

Сабина МАМЕДОВА
Преподаватель АНК

СПРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РАЗНЫХ РЕДАКЦИЙ БАЛЕТА “САЯЛЫ” ЭЛЬНАРЫ ДАДАШОВОЙ

Резюме: В статье анализируется балет “Саялы” Эльнары Дадашевой – достойной последовательницы композиторской школы К.Караева

Ключевые слова: Эльнара Дадашева, балет “Саялы”, композитор

Sabina MAMMEDOVA
Lecturer of ANC

COMPARATIVE ANALYSIS OF DIFFERENT EDITIONS OF BALLET “SAYALI” BY ELNARA DADASHOVA

Summary: In this article analyzed the ballet “Sayali” - one of the worthiest followers of G.Garayev’s school Elnara Dadashova’s

Key words: Elnara Dadashova, ballet “Sayali”, composer

Rəyçilər: sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Akif Quliyev
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Afət Novruzov